

ra Gürgendereli, "Örfî Mahmud Ağa ve Mahabetnâme Mesnevisi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 6, İstanbul 2002, s. 85-106; a.mlf., "Edirneli Örfî'nin Leylâ ve Mecnûn'u", *İlmî Araştırmalar*, sy. 14, İstanbul 2002, s. 79-82; Rifat Kütük, "Edirneli Örfî Mahmud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, XI/26, Erzurum 2004, s. 183-210; İsmet Parmaksızoğlu, "Örfî Mahmud Ağa, Ağazâde", *TA*, XXVI, 272-273; "Örfî Mahmud Ağa", *TDEA*, VII, 193.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

ÖRFÎ-İ ŞİRÂZÎ

(عرفی شیرازی)

(ö. 999/1591)

İranlı şair.

963 (1556) yılında Şiraz'da doğdu. Asıl adı Cemâleddin Muhammed'dir. Şiraz'da idarî ve hukukî görevler üstlenen babası Zeynelâbidîn Ali Belevî'nin mesleğine nisbetle "Örfî" mahlasını kullanmıştır. Bazı tezkire kitaplarında seyyid diye nitelendirilmişse de bunun doğru olmadığı söylenmiştir (Hüccetî, IV, 1760). Şiraz'da öğrenim gören Örfî hat ve müzikde maharet kazandı. Küçük yaşından itibaren şiire olan meyli onu şiir meclislerine sevketti. Tahî-i Şîrâzî, Kadîr-i Şîrâzî ve Molla Gayretî gibi şair ve ediplerin meclislerine katılarak şiir yeteneğini geliştirdi. Edebî ve ilmi faaliyetleri destekleyen Safevî hükümdarları I. Tahmasb ile I. Abbas'ın şiir meclislerinde yer aldı. Bu meclislerde okunan Bâbâ Figânî'nin gazellerinden etkilendi ve başlangıçta gazele yöneldi. Gururlu, sert ve uyumsuz mizacından dolayı çevresiyle geçinememesi, ayrıca yakalandığı bir hastalıktan dolayı yüzünde meydana gelen şekil bozukluğu sebebiyle toplum önüne çıkamaması onun ülkesinden ayrılmasına sebep oldu. Bâbü'r sarayında edebî çevrelerin sahip olduğu itibarın da etkisiyle 989'da (1581) önce Ahmednagar'a, ardından Gürkanlılar'ın merkezi Fetihpûr Sikri'ye gitti. Burada Ekber Şah sarayının önde gelen şairlerinden Feyzî-i Hindî ile karşılaştı. Feyzî kendisini sarayın melikûşşuarâsı Mesîhuddin Ebû'l-Feth Gîlânî'yle tanıştırdı. Onun aracılığıyla sanat sever kumandan Abdürrahîm Hân-ı Hânân'ın hizmetine girdi. Bu yolla Ekber Şah'a ve Şehzade Selim'e yakınlık sağladı. Ekber Şah'ın Keşmir seferi münasebetiyle yazdığı *Kaşîde-i Keşmîriyye*'yi ona sundu ve hayatının sonuna kadar sarayda kaldı. 999'da (1591) Lahor'da dizanteri hastalığından öldü ve orada defnedildi, naaşı otuz yıl sonra Necef'e nakledildi. Daha sonraki tezkire yazarları onun zehirletilerek öldü-

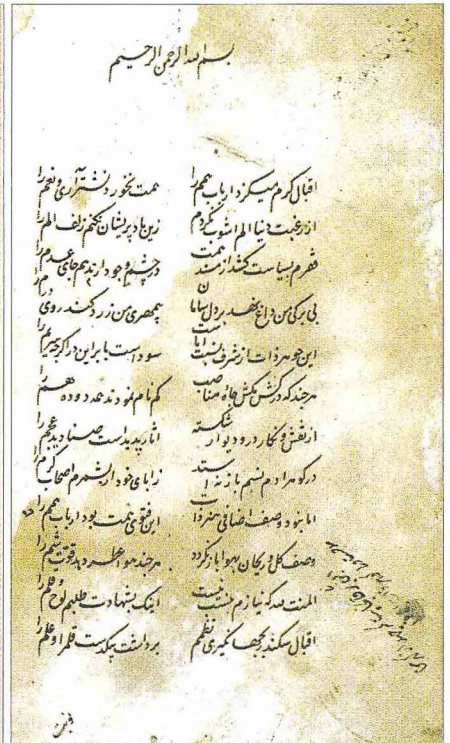
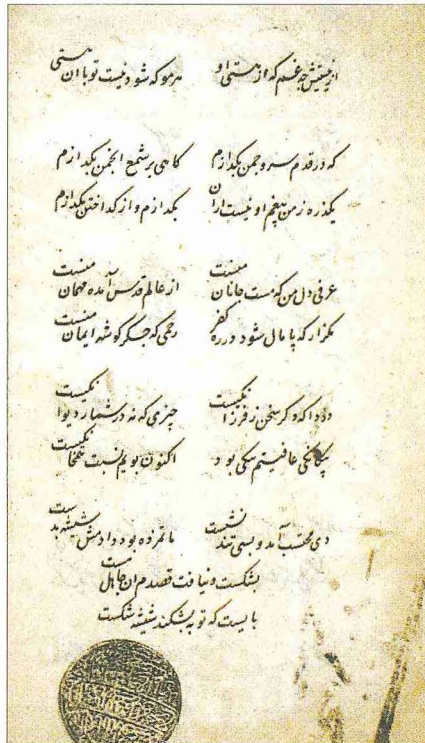
rüldüğünü kaydeder (Agha Muhammed Ali, III [1929], s. 99).

Örfî, ölümünden önce şiirlerini düzenletmesi için Abdürrahîm Hân-ı Hânân'a göndermiş, o da bunları şair Muhammed Kâsım İsfahânî'ye vererek tertibini sağlamıştır. Bu düzenleme sonucunda gazel, kaside, kıta, rubâî ve mesnevilerinden oluşan 14.000 beyitlik bir divan ortaya çıkmıştır. Kasidelerinde onun tıp, mantık ve felsefe ilmine de âşina olduğu görülür. *Me'âşir-ı Rahîmî* müellifi Abdülbâkî Nihâvendî 1028'den (1619) sonra bu divana bir ön söz yazmıştır. Sebki Hindî'nin ilk temsilcileri arasında yer alan, kendisini son derece beğenen ve Enverî, Hâkânî, Nizâmî ve Sa'dî gibi önemli şairleri bile hafife alan Örfî Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Dîvân*'ını istinsah etmiş ve şiirlerinden etkilenebilmiştir. Örfî, Nizâmî-i Gencevî'nin *Mahtenü'l-esrâr*'ını taklitte *Mecma'u'l-ebkâr*, *Hüsrev u Şîrin*'i taklitte *Şîrin u Ferhâd* mesnevilerini yazmışsa da kendisine has mazmunlar kullandığı bu eserleri tamamlamamıştır. Bazılarına göre divanın içinde bulunan *Sâkinâme* de müstakil bir eserdir. Ayrıca tasavvufî ilgili manzum ve mensur bir çalışma olan *Risâle-i Nefsiyye*'yi kaleme almıştır. Kasidelerine ya-

zılan şerhler arasında Mirza Can Nâmî'nin *Miftâhu'n-nikât*'ı anılabilir (Hüccetî, IV, 1762). Bütün şiirlerini ve *Risâle-i Nefsiyye*'sini bir araya getiren *Külliyât*'ı 1880'de Kanpûr'da basılmış, Gulâm Hüseyin Cevâhîrî (Tahran 1960, 1357 hş./1978) ve Muhammed Veliyyülhak Ensârî (Tahran 1378 hş.) tarafından tahkikli neşirleri yapılmıştır. Divanı ise ayrı olarak yayımlanmıştır (Tahran 1369 hş.).

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk şairlerince tanınmaya başlanan Örfî, Türk edebiyatında etkili olmuş, birçok şair ondan övgüyle söz etmiştir. Bunların arasında Nefî, Râmî, Cevrî İbrâhim Çelebi, Nâbî, Nedîm, Münif, Erzurumlu Zihni, Şeyh Galib, Nigârî, Leskofçalı Galib ve Ziyâ Paşa gibi şairler vardır. Örfî'nin bazı şiirleri tahmîs edilmiş, şiirlerinden seçmeler yapılmış ve bir kısmı şerhedilmiştir. Erzurumlu İbrâhim Hakkı, *Mecmû'atü'l-insâniyye fî ma'rifeti'l-vahtânîyye* adlı eserinin ikinci bölümünde Örfî'nin şiirlerine yer vermiş, Ziyâ Paşa, *Harâbât*'ın kasideler bölümüne Örfî'nin bir kasidesini koymuştur. Urfalı Ömer Nüzhet'in *Şerh-i Dîvân-ı Örfî*, Ahmed Sabîh'in *Şerh-i Dîvân-ı Örfî*, Adnî'nin *Şerh-i Kasîde-i Örfî* adlı eserinin yanında Murtaza Trabzonî,

Örfî-i Şîrâzî divanının ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1666)

Rodosîzâde Mehmed Emin Efendi ve Neşâtî de Örfî'nin bazı şiirlerine şerh yazmıştır (Yılmaz, bk. bibl., Duru, sy. 26 [2003], s. 123). Nâbî, Farsça *Divânçe-i Gâzelî-yât*'ında Örfî'nin bir gazelini, son dönem şairlerinden Selahattin de (Ali Selahattin Yiğitoğlu) bazı şiirlerini tahmîs etmiştir (Duru, sy. 26 [2003], s. 123, 124).

BİBLİYOGRAFYA :

Küllîyyât-ı 'Örfî-i Şîrâzî (nşr. Gulâm Hüseyin Cevâhîrî), Tahrân 1960, neşreden giriş, s. 8-51; Abdülkâdir el-Bedâûnî, *Muntakhabu-t-tavârih* (trc. W. Haig), Delhi 1986, III, 392-395; Fahrüzzamân-ı Kazvînî, *Meyhâne* (nşr. Muhammed Şefî), Lahor 1926, s. 175-185; Abdülbâkî Nihâvendî, *Me'âşir-i Rahîmî* (nşr. Abdülhüseyin Nevâî), Tahrân 1381 hş., s. 189-219; Şiblî Nu'mânî, *Şî'rü'l-'Acem* (trc. M. Takî Fahr-ı Dât Gîlânî), Tahrân 1363 hş., III, 66-111; Browne, *LHP*, IV, 241-249; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-'edeb*, Tebriz, ts., IV, 122-124; Herûmel Sedâr Nigânî, *Pârsî-guyân-ı Hind u Sind*, [baskı yeri yok] 1976 (Bünyâd-ı Ferheng-i İran), s. 59-65; Safâ, *Edebiyyât*, V/2, s. 799-814; Ahmed Temîm Dârî, *'İrfân u Edeb der 'Aşr-ı Şafevî*, Tahrân 1372 hş., I, 417-430; Hücetî, "'Örfî-i Şîrâzî", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahrân 1380 hş., IV, 1760-1764; Ozan Yılmaz, *Örfî'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler* (yüksek lisans tezi, 2004), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Agha Muhammad Ali, "Urîf of Shiraz", *IC*, III (1929), s. 96-125; Ali Rîzâ Zekâvetî Karagözlü, "Teşrîh-i Ahvâl u Efkar-ı 'Örfî-i Şîrâzî", *Ma'ârif*, II/1, Tahrân 1364 hş., s. 129-149; Necmürreşîd, "'Örfî-i Şîrâzî", *Dâniş*, sy. 41, İslâmâbâd 1374 hş./1995, s. 59-73; Necip Fazıl Duru, "Şîrâz'dan Hindistan'a Örfî'nin Sergüzeşti ve Klasik Türk Şiirinde Örfî-i Şîrâzî", *Billig*, sy. 26, Ankara 2003, s. 117-145; P. E. Losensky, "'Urîf Şîrâzî", *EP* (İng.), X, 892.

RIZA KURTULUŞ

ÖRTÜNME

(bk. TESETTÜR).

ÖRÜMCEK

(bk. ANKEBÛT).

ÖŞÜR

(العشر)

Toprak ürünlerinden alınan zekât.

Sözlükte "onda bir" anlamına gelen *uşr* (çoğulu *uşûr*, *a'sâr*) kelimesinin Türkçeleşmiş şekli olan *öşür* fıkhta toprak ürünlerinden tahsil edilen zekâtı ifade eder. Bazı şarkiyatçılar tarafından öşürle Âsûrî dilindeki "iş-ru-u" ve İbrânîce'deki "ma'aşer" arasında bağ kurulabileceği ileri sürülmüşse de (İA, IX, 482) kelime terim anlamını

Hz. Peygamber'in konuya ilişkin hadisindeki kullanımından almıştır (aş.bk.). Toprak mahsullerinden zekât (öşür) verilmesinin farz oluşu kitap, sünnet ve icmâ delillerine dayanır. Genel olarak zekât mevzularına temas eden âyetlerde "emvâl" (mallar) kelimesi kullanıldığı gibi Bakara sûresinin 267. âyetinde, "Sizin için yerden çıkardıklarımızdan infak edin" buyrularak ziraî ürünlerde malî mükellefiyetin varlığına işaret edilmiş ve En'âm sûresinin 141. âyetinde müslümanlara hasat günü mahsullerinin haklarını vermeleri emredilmiştir. Bunların ilkinde geçen "infak edin" emrinin "zekâtını verin" mânasında olduğu pek çok müfessir ve fakih tarafından kabul edilmektedir. İkinci âyette yer alan "hak" kelimesiyle zekâtın mı yoksa zekâtтан ayrı bir ödemenin mi kastedildiği, ayrıca bu âyetin hükmünün mensuh olup olmadığı tartışmalıdır. İbn Abbas'tan, biri âyetin mensuh olduğuna, diğeri toprak ürünlerinden zekâtı emrettiğine dair iki rivayet gelmiştir. Tâbiîn fakihlerinden Muhammed b. Hanefiyye, Dahhâk b. Müzâhim, Tâvûs b. Keysân, Câbir b. Zeyd, Katâde b. Diâme ve Saîd b. Müseyyeb burada geçen hak kelimesiyle zekâtın kastedildiğini ileri sürerler. Saîd b. Cübeyr, Mücâhid b. Cebr, İbrâhim en-Nehaî, Atâ b. Ebû Rebâh bu kelimeyle zekâtтан başka ödemelerin kastedildiği, ayrıca âyetin daha sonraki âyetlerle neshedildiği kanaatindedir (Yahyâ b. Âdem, s. 121-127). Esasen mensuh olup olmadığı hakkındaki tartışma bu âyetin Mekke döneminde inmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bazı dinî yükümlülüklerle toplumun bu yönde bilinçlendirilmesi aşamasının ardından son şeklini verildiği, bu arada zekâtın da Mekke devrinden itibaren dinî bir mükellefiyet olmakla beraber mevzuu, nisabı, nisbeti ve harcama yerleri gibi hususların Medine döneminde belirlendiği dikkate alınırsa bu konuda bir neshin değil tafsil sürecinin söz konusu olduğu söylenebilir. Yine bu konuyla ilgili değerlendirmelerde ilk dönem âlimlerinin nesh kelimesini mutlakı takyid, âmmı tahsis, mübhemî beyan, mücmeli tefsiri de içine alacak bir kapsamda kullandıkları göz ardı edilmemelidir. Öşürün sünnetteki dayanağı Hz. Peygamber'in, "Toprak mahsullerinden- yağmur ve nehir sularıyla sulananlarda onda bir, kova ile (el emeği) sulananlarda yirmide bir oranında zekât vardır" hadisiyle (Buhârî, "Zekât", 55) benzeri içerikteki hadisleridir. Öte yandan İslâm âlimleri ziraî mahsullerde zekâtın farz olduğu hususunda görüş birliği içindedir. Değişik toplumlarda ziraî mahsullerden

vergi alınması veya mâbedlere pay ayrılması ve hasat zamanı şenlikler yapılması sabit olmakla birlikte, bazı şarkiyatçıların İslâm'dan önce Arap yarımadasında hasattan mâbedler için vergi niteliğinde pay ayrılması ve müşrik Araplar'ın mahsullerinden yahut hayvanlarından bir kısmını Allah için veya başka mâbudlar adına vermeleri uygulamasıyla İslâm'daki öşür arasında bağ kurup, "Peygamber tamamıyla şuurlu bir tarzda öşrün ibadetle bütün münasebetlerini bertaraf etti ve ihtimal Cenûbî Arabistan'da cereyan eden hususların tesiri altında bunun bir nevi vergi gibi verilmesini istedi" şeklinde bir sonuca varması (İA, IX, 482) ilmî bir temele dayanmamaktadır. Zira Resûl-i Ekrem döneminden itibaren öşür asıl niteliği ibadet olan zekâtın bir türü olarak telakki edilmiş ve fıkıh kitaplarında "zekâtü'l-zürû", zekâtü'l-hars" gibi başlıklar altında incelenmiştir.

Vücûb Sebebi ve Şartları. Öşrün vücûb sebebi fiilen ürün vermiş arazidir. Bunun pratik sonucu, bir kimseye öşrün farz olduğundan söz edilebilmesi için onun topraktan elde ettiği bir ürünün mevcut olması gereğidir. Öşrün vücûb şartları Hanefî eserleri esas alınarak iki gruba ayrılabilir. 1. Mükellefle ilgili şartlar: a) Müslüman olmak. Zekâtın bir türü olduğu (ibadet niteliği taşıdığı) için müslüman olmayanlar öşürle mükellef değildir. Hanefîler, diğer zekât mallarında zekât yükümlüsü olmak için akıl ve bulûğu şart koşarken ziraî ürünlerde -malî yükümlülük yönü ağır bastığından- çoğunluğun görüşü istikametinde olmak üzere müslümanların velâyet ve vesâyeti altındaki küçüklerin ve akıl hastalarının malından öşür verilmesi gerektiğine hükmetmişlerdir. Müslüman olmayanların dinin fer'î hükümlerine muhatap sayılıp sayılmamasıyla ilgili usul ihtilâfı sebebiyle bazı Mâlikîler müslüman olmayı vücûb şartlarından saymayıp sıhhat şartları arasında zikrederler. Bir zimmînin öşür toprağı satın alması durumunda öşürle yükümlü olup olmayacağı arazinin statüsüne bağlı bir mesele olup tartışmalıdır (aş.bk.). b) Ürünün mülkiyetine sahip olmak. Fakihlerin çoğunluğu, öşür yükümlülüğü için toprağa mâlik olmayı şart koymayıp elde edilen ürünün mülkiyetine sahip olmayı yeterli saymıştır. Buna göre arazi ekilmek üzere belli bir ücretle kiralanmışsa öşür kiralıcıdan alınır. Yancılık usulüyle ziraat yapılmışsa arazi sahibi ve işletmecisi kendi hissesine düşen mahsulün zekâtını öderler. Ebû Hanîfe'ye göre ise iki durumda da öşür toprak sahibinden alınır. Öşre tâbi